

AHOLI TURMUSH DARAJASINI YAXSHILASHDA DAVLAT SUBSIDİYALARI VA ULARNING SAMARADORLIGI

Axmedov Kamol Yadgarovich

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda aholi turmush darajasini oshirishda davlat subsidiyalarining o'ri, turlari va samaradorligi tahlil qilinadi. Normativ-huquqiy baza, institutsional mexanizmlar, Yagona ijtimoiy reyestr orqali manzillilikni ta'minlash usullari va turli sohalardagi subsidiya amaliyotlari keng yoritilgan. Xalqaro tajriba asosida Germaniya, Fransiya, AQSh, Janubiy Koreya, Xitoy va MDH mamlakatlarida subsidiya siyosati misollar bilan keltiriladi. Shuningdek, samaradorlikni baholash indikatorlari, xatarlar va ularni kamaytirish bo'yicha takliflar berilgan. Maqola yakunida O'zbekiston sharoitida subsidiya tizimini takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: davlat subsidiyalari, ijtimoiy himoya, manzillilik, Yagona ijtimoiy reyestr, kambag'allikni qisqartirish, ipoteka subsidiyasi, ijtimoiy kontrakt, xalqaro tajriba, samaradorlik, O'zbekiston.

Abstract. This article analyzes the role, types, and effectiveness of government subsidies in improving the standard of living in Uzbekistan. It examines the legal framework, institutional mechanisms, and methods of ensuring targeting through the Unified Social Register, as well as practical applications of subsidies in various sectors. Based on international experience, examples of subsidy policies in Germany, France, the United States, South Korea, China, and CIS countries are presented. The article also provides key performance indicators for evaluating effectiveness, identifies potential risks, and suggests measures to mitigate them. In conclusion, specific recommendations are proposed for improving the subsidy system in the context of Uzbekistan.

Keywords: government subsidies, social protection, targeting, Unified Social Register, poverty reduction, mortgage subsidy, social contract, international experience, effectiveness, Uzbekistan.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasida aholining turmush darajasini oshirish, kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish masalalari ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilandi. Ushbu jarayonda davlat subsidiyalari ijtimoiy himoya siyosatining muhim moliyaviy vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. Subsidiyalar nafaqat ehtiyojmand qatlamlarni

qo'llab-quvvatlash, balki iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish, bandlikni oshirish, uy-joy sharoitlarini yaxshilash va inson kapitalini mustahkamlashga ham xizmat qilmoqda.

Davlat tomonidan ajratiladigan subsidiya mablag'lari turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi: ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam, ipoteka va ijara to'lovlarini qoplash, tadbirkorlikni rivojlantirishga imtiyozli shartlar yaratish, qishloq xo'jaligi va energetika sohasida texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash kabi turlarni o'z ichiga oladi. Bu mablag'lar ko'pincha bevosita pul ko'rinishida yoki ma'lum xizmat va to'lovlarni qisman qoplash shaklida yetkaziladi.

O'zbekistonda subsidiya siyosatining samaradorligini oshirish maqsadida Yagona ijtimoiy reyestr, raqamli ma'lumotlar bazalari va avtomatlashtirilgan tekshiruv tizimlari joriy etildi. Ushbu mexanizmlar yordamida mablag'larning manzilliligi kuchaytirildi, noto'g'ri qamrov va takroriy to'lovlar kabi muammolar kamaytirildi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, subsidiya siyosatining muvaffaqiyati uch omilga tayanadi: manzillilik, shaffoflik va natijadorlik. Germaniya, Fransiya, AQSh, Janubiy Koreya, Xitoy va boshqa mamlakatlar misolida subsidiyalar aholi farovonligini oshirish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning samarali vositasi ekanligi tasdiqlangan.

Mazkur maqolada O'zbekistonda subsidiya tizimining huquqiy va institutsional asoslari, turlari, samaradorlikni baholash ko'rsatkichlari, xalqaro tajriba va milliy amaliyotdan kelib chiqib takomillashtirish bo'yicha takliflar keng yoritiladi. Shu orqali davlat mablag'larining ijtimoiy qaytimini maksimal darajaga chiqarish va aholining turmush darajasini izchil oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Dunyo mamlakatlari amaliyoti shuni ko'rsatadiki, davlat subsidiyalari turli shakllarda qo'llanilib, har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti va ustuvor yo'nalishlariga mos ravishda tashkil etiladi. Yevropa Ittifoqida subsidiyalar ko'pincha keng qamrovli ijtimoiy himoya tizimiga integratsiya qilingan bo'lib, energiya, uy-joy, transport va qishloq xo'jaligi sohasida qo'llab-quvvatlash kuchli rivojlangan. Masalan, Germaniyada energiya subsidiyalari "ijtimoiy norma" tamoyiliga asoslanadi: fuqarolarga ma'lum miqdordagi elektr va gazni arzonlashtirilgan narxda olish imkoniyati yaratiladi, undan ortiqcha iste'mol esa bozor narxida to'lanadi. Fransiyada esa uy-joy ijarasi subsidiyalari (APL) talabalar, yosh oilalar va kam daromadli qatlam uchun ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida samarali ishlaydi.

AQShda subsidiya dasturlari federal va shtat darajasida parallel amalga oshiriladi. Uy-joy sohasida "Section 8" dasturi orqali kam daromadli oilalarga ijaraning bir qismini to'lash uchun vaucherlar beriladi. Energetika yo'nalishida esa LIHEAP dasturi yordamida past daromadli aholiga isitish va sovutish xarajatlari bo'yicha yordam ko'rsatiladi. Qishloq xo'jaligida esa fermerlarga foizsiz kreditlar,

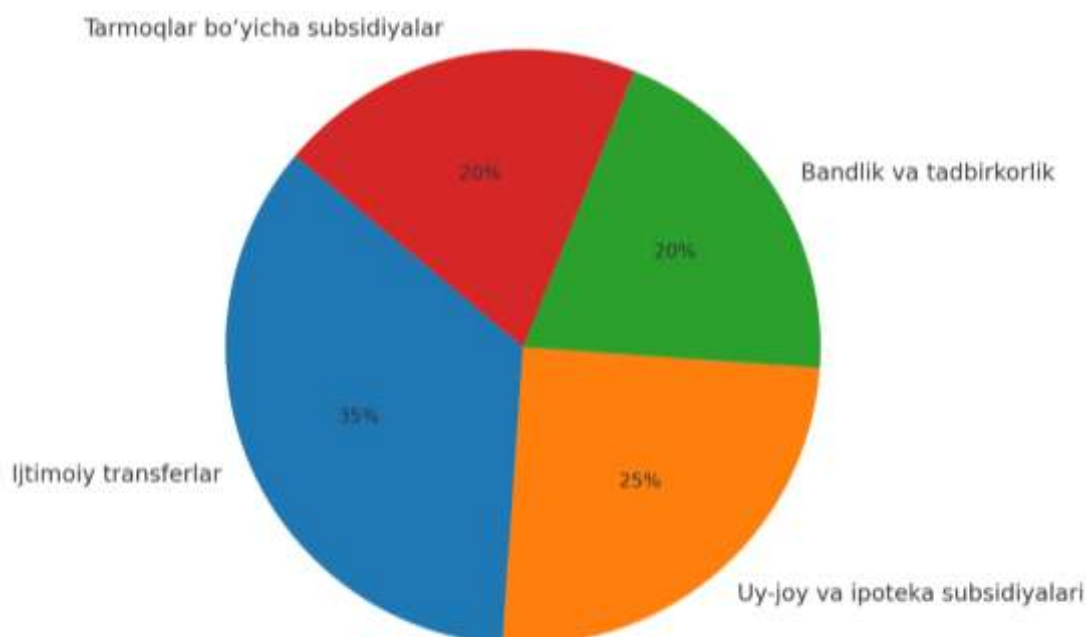
sug'urta subsidiyalari va ishlab chiqarish xarajatlarini qoplash orqali mahsuldorlikni oshirishga erishiladi.

Osiyo mamlakatlarida subsidiya siyosati ko'pincha iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va kambag'allikni kamaytirish bilan uyg'unlashadi. Janubiy Koreyada kichik va o'rta biznes subyektlariga foiz stavkalarini subsidiya qilish va startaplar uchun grantlar berish orqali bandlik oshiriladi. Xitoyda esa qishloq hududlarida kambag'allikka qarshi kurash dasturlari doirasida uy-joy qurilishi, infratuzilma va ta'lim sohalariga davlat ko'magi kengaytirilgan. Malayziya yoqilg'i subsidiyalari tizimi orqali aholining eng zaif qatlamini bozor narxlarining keskin o'zgarishidan himoya qiladi.

MDH mamlakatlarida ham subsidiya tizimlari o'ziga xos tarzda shakllangan. Rossiyada uy-joy va kommunal xizmatlar uchun subsidiya fuqarolarning daromadi va xarajatlari nisbatidan kelib chiqib belgilanadi: agar kommunal to'lovlar oilaning umumiy daromadining belgilangan foizidan ohsa, farq davlat tomonidan qoplanadi. Qozog'istonda "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi doirasida suv tejoychi texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energetika va agrar sektorga subsidiya berish keng yo'lga qo'yilgan. Belarusda esa qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari va transport sohasiga ustuvor ravishda tarmoqli subsidiya siyosati amalga oshiriladi.

Xalqaro tajribani tahlil qilish O'zbekiston uchun muhim xulosalarni beradi. Eng avvalo, subsidiyalarni manzillilik asosida berish, ya'ni yordam faqat ehtiyojmand qatlarga yetib borishini ta'minlash zarur. Buning uchun Yagona ijtimoiy reyestr va real vaqt rejimidagi ma'lumotlar bazasini kengaytirish lozim. Shuningdek, "pul + xizmat" modeli samarali bo'lib, subsidiya moliyaviy yordam bilan birga bandlik, ta'lim va kasbiy tayyorgarlik xizmatlari bilan birlashtirilganda ko'proq natija beradi. Bozor mexanizmlarini buzmaslik uchun subsidiya vaqtincha va aniq maqsadli bo'lishi kerak. Har bir dastur uchun natijani o'lchovchi KPIlar ishlab chiqish va ularni ochiq e'lon qilish shaffoflikni oshiradi hamda jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, subsidiya mablag'larining taqsimlanish jarayoni "Ochiq budjet" kabi platformalarda ochiq ko'rinishda bo'lishi davlatning hisobdorligini ta'minlaydi.

Ushbu diagramma O'zbekistonda davlat tomonidan beriladigan subsidiya turlarining shartli ulushini foizlarda ko'rsatadi. Eng katta qism ijtimoiy transferlarga (35%) to'g'ri keladi, bu aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlashni anglatadi. Uy-joy va ipoteka subsidiyalari 25% ni tashkil etib, uy-joy sharoitlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Bandlik va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun 20% ajratiladi, bu yangi ish o'rinlari yaratish va kichik biznesni rag'batlantirishga yo'naltiriladi. Tarmoqlar bo'yicha subsidiyalar ham 20% ulushga ega bo'lib, qishloq xo'jaligi, energetika va transport sohalarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

**1 rasm. O'zbekistonda subsidiya turlarining ulushi
(shartli ma'lumotlar asosida)**

O'zbekistonda subsidiya tizimining samaradorligini baholash jarayonida bir nechta asosiy yondashuvlar qo'llaniladi. Birinchidan, kirish-chiqarish-natija (input-output-outcome) modeli asosida tahlil o'tkaziladi. Bu usulda byudjet mablag'lari kirish resursi sifatida, subsidiya ajratish va yetkazib berish jarayoni oraliq bosqich sifatida, yakuniy natijalar esa kambag'allik darajasining pasayishi, bandlikning oshishi, uy-joy sharoitlarining yaxshilanishi kabi ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar orqali o'lchanadi.

Ikkinchidan, samaradorlikni aniq raqamlar bilan baholash uchun kambag'allik darajasi, subsidiya qamrovi, manzillilik darajasi, transferlarning progressivligi, yangi ish o'rinlari soni va rasmiy bandlik ko'rsatkichlari kabi indikatorlardan foydalaniladi. Masalan, Yagona ijtimoiy reyestr orqali manzillilik darajasini aniqlashda noto'g'ri qamrov (inclusion error) va haqiqiy ehtiyojmandlarni qamrab olmaslik (exclusion error) ko'rsatkichlari o'lchanadi.

Uchinchidan, xalqaro tajribaga mos ravishda Difference-in-Differences (DiD) va Propensity Score Matching (PSM) metodlari orqali nazorat guruh bilan taqqoslash asosida baholash o'tkazilishi mumkin. Bu usullar subsidiya berilmagan guruh bilan natijalarni solishtirish orqali dastur samaradorligini aniqroq ko'rsatadi. Shuningdek, foyda-xarajat tahlili (Cost-Benefit Analysis) va sof joriy qiymat (Net Present Value) hisob-kitoblari orqali subsidiya dasturlarining uzoq muddatli iqtisodiy ta'siri baholanadi.

Amaldagi tizimda ayrim muammolar ham mavjud. Eng avvalo, noto'g'ri maqsadlash oqibatida subsidiya resurslari ba'zan ehtiyojmand bo'lmagan qatlamga ham yetib boradi. Bundan tashqari, subsidiya siyosatining uzoq muddat davom etishi

ayrim foyda oluvchilarda qaramlik kayfiyatini shakllantirishi, bozor signallarini buzishi va mustaqil daromad topishga bo'lgan rag'batni kamaytirishi mumkin.

Institutsional muammolar sifatida hujjatlarni yig'ish va tasdiqlash jarayonidagi byurokratiya, ma'lumotlar bazasining to'liq integratsiyalanmaganligi, shuningdek, korrupsiya xavflari keltiriladi. Byudjet barqarorligi masalasi ham muhim: iqtisodiy inqiroz yoki fiskal bosim sharoitida subsidiya dasturlarining moliyaviy ta'minoti xavf ostida qolishi mumkin.

Kelajakda subsidiya tizimini yanada samarali qilish uchun quyidagi choralar tavsiya etiladi:

1. Huquqiy bazani kuchaytirish — yagona “Subsidiya siyosati to'g'risida” qonun qabul qilish orqali subsidiya turlari, mezonlari, monitoring va audit tartiblari aniq belgilanishi lozim.
2. Raqamli targetingni rivojlantirish — Yagona ijtimoiy reyestrni real vaqt rejimida ma'lumot almashadigan tizimlar bilan to'liq integratsiya qilish va sun'iy intellekt asosida noto'g'ri murojaatlarni aniqlash.
3. Pul va xizmat kombinatsiyasi — subsidiya nafaqat moliyaviy yordam, balki kasb-hunar o'qitish, bandlikka yo'naltirish va moliyaviy savodxonlik kurslari bilan birgalikda taqdim etilishi.
4. Natija asosida byudjetlash — har bir dastur uchun KPI belgilab, yil yakunida jamoatchilikka ochiq hisobot taqdim etish.
5. Shaffoflikni oshirish — “Ochiq budjet” platformasida subsidiya oluvchilar va ajratilgan mablag'lar haqidagi ma'lumotlarni to'liq ko'rsatish.

XULOSA

O'zbekistonda aholi turmush darajasini oshirishda davlat subsidiyalari ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish va iqtisodiyotning turli sohalarini qo'llab-quvvatlashning muhim moliyaviy vositasi sifatida faol qo'llanilmoqda. Normativ-huquqiy baza, Yagona ijtimoiy reyestr kabi raqamli mexanizmlar va manzillilikka asoslangan yondashuvlar subsidiya siyosatini samaraliroq qilishga xizmat qilmoqda. Uy-joy, ipoteka, ijtimoiy transferlar, bandlikni oshirish va tarmoqlar bo'yicha qo'llab-quvvatlash dasturlari aholi farovonligini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro tajriba esa subsidiyalarning manzillilik, shaffoflik va natijadorlik tamoyillari asosida amalga oshirilganda eng yuqori ijtimoiy qaytimga ega bo'lishini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, mavjud tizimda noto'g'ri maqsadlash, subsidiya qaramligi, bozor signallarining buzilishi, ma'lumotlar bazasi integratsiyasining to'liq bo'lmasligi kabi muammolar mavjud. Byudjet barqarorligini ta'minlash ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Takliflar:

1. Yagona “Subsidiya siyosati to‘g‘risida” qonun qabul qilib, barcha subsidiya turlari, mezonlari va monitoring tartiblarini yagona huquqiy asosga kiritish.
2. Yagona ijtimoiy reyestrni real vaqt ma’lumotlar almashinuvi tizimlari bilan to‘liq integratsiya qilish va sun’iy intellekt asosida noto‘g‘ri murojaatlarni aniqlash.
3. “Pul + xizmat” modelini kengaytirib, moliyaviy yordamni kasb-hunar o‘qitish, bandlik xizmatlari va moliyaviy savodxonlik kurslari bilan uyg‘unlashtirish.
4. Har bir dastur uchun aniq KPilar belgilab, natijalarni jamoatchilikka ochiq e’lon qilish orqali hisobdorlikni oshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan” to‘g‘risida Farmon. – Toshkent, 28.01.2022. – PF–60-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta’minlash sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 26.03.2021. – PF–6199-son.
3. Gentilini U., Grosh M., Rigolini J., Yemtsov R. Exploring Universal Basic Income: A Guide to Navigating Concepts, Evidence, and Practices. – Washington, DC: World Bank, 2020. – 220 p.
4. Barr N., Diamond P. Reforming Pensions: Principles and Policy Choices. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 280 p.
5. Xolmatov Sh.X. Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2022. – №4. – B. 15–23.
6. Tursunova M.M. Davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari // Moliyaviy tadqiqotlar. – Toshkent, 2021. – №2. – B. 45–52.
7. Raxmonqulova D.R. O‘zbekistonda ijtimoiy yordam va subsidiya tizimini manzillilashtirish masalalari // O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. – Toshkent, 2023. – №1. – B. 30–37.
8. OECD. Government at a Glance 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023.
9. ILO. World Social Protection Report 2021–2023. – Geneva: International Labour Organization, 2022.
10. World Bank. The State of Social Safety Nets 2022. – Washington, DC: World Bank, 2022.